

DENUMIRI ÎNREGISTRATE CU SENSUL 'OMUȘOR' ÎN GRAIURILE DACOROMÂNE, PE BAZA RĂSPUNSURILOR CARTOGRAFIATE ÎN ALRR. *SINTEZĂ*

MIHAELA-MARIANA MORCOV

În articolul de față ne propunem să comentăm câteva aspecte aflate în legătură cu istoria, distribuția geografică și motivația extralingvistică a denumirilor consemnate cu sensul 'omușor' în graiurile dacoromâne, pornind de la materialul lexical reprezentat pe harta 89, din ALRR. *Sinteză* (volumul I). Având în vedere specificul hărții în discuție, articolul va cuprinde două secțiuni. În prima ne vom ocupa de termenii creați pentru recuperarea și păstrarea cuvântului care l-a continuat în română pe latinescul *palātum*, urmând ca în a doua parte să analizăm denumirile transparente din punct de vedere semantic.

I. CUVINTE CREATE PENTRU RECUPERAREA ȘI PĂSTRAREA UNEI DENUMIRI DE ORIGINE LATINE

Împărătuș și variantele sale lexicale sau fonetice (*apărătuș*, *părătuș*, *spirituș*) sunt atestate în toate graiurile dacoromâne, cu excepția celor bănățene și a celor sudice. Cuvântul a fost consemnat, în mod special, în subdialectul moldovean din interiorul și din afara granițelor țării.

Împărătuș este consemnat în DA II/I (s.v. *împărățel*) numai ca denumire a unei specii de păsări de mici dimensiuni, cunoscută sub denumirea științifică de *Troglodytes Parvulus*. Utilizarea denumirii de *împărătuș* cu sensul de 'omușor' poate să fi fost favorizată de un transfer de origine metaforică. Comparația care stă la originea transferului ar avea ca punct de pornire dimensiunea sau fragilitatea realiilor.

După toate probabilitățile însă, toate aceste asocieri se explică într-o etapă ulterioară apariției cuvântului, pe care vorbitorii au încercat să-l înțeleagă. Potrivit datelor consemnate în REW (6160) *împărătuș* are ca etimon îndepărtat lat. *palātum* 'cerul gurii'. H. Tiktin pune în legătură, de asemenea, cuvântul românesc cu cel din latină (TDRG² II, s.v. *împărătuș*). Detaliind această ipoteză, August Scriban arată că *împărătuș* nu este decât o variantă a lui *părătuș*, care constituie un derivat diminutival de la un cuvântul neatestat, *părat*, moștenit din latină (SDLR, s.v. *împărătuș*, *părătuș*).

FD, XXXIX, București, 2020, p. 107–117

Credem că este îndreptățită ipoteza formulată în DLR (VIII/1, s.v. *părătuș*), potrivit căreia *împărătuș* și nu *părătuș* este cea mai veche variantă. Un indiciu al acestui fenomen este distribuția geografică a formelor care arată că aria lui *părătuș* este inclusă în cea a lui *împărătuș*. După cum rezultă din datele furnizate de harta 89, din ALRR. *Sinteză*, *părătuș* este o inovație specifică părții de est a domeniului dacoromân. Un element în măsură să confirme acest aspect este faptul că și celelalte variante ale cuvântului (*apărătuș*, *spirituș*, *peretuș*, *spălătuș*) se situează aproape exclusiv în aceeași arie. Cu sensul în discuție, forma *părat*, la care se referă Scriban, nu este atestată în graiurile dacoromâne. Toate aceste fapte arată că termenul moștenit din lat. *palatum* trebuie să se fi confundat foarte devreme cu denumiri diminutive având ca bază de derivare cuvântul *împărat* (*împărătuș* și *împărățel*, consemnat în punctul 231 din Maramureș). La această situație s-a ajuns prin pierderea transparenței semantice a cuvântului moștenit și prin asemănările formale pe care vorbitorii le-au observat între cele două tipuri lexicale. Într-o etapă ulterioară a avut loc afereza cuvântului *împărătuș*, devenit *părătuș*.

Dispariția cuvântului românesc de origine latină se află, probabil, în legătură și cu istoria cuvântului *păraț* (< lat. *palatium*) atestat, spre deosebire de sinonimul său, în limba veche (cf. DLR VIII/1, s.v.) cu sensul 'cerul gurii'. Este posibil ca formele hibride de tipul *împărătuș*, *părătuș*, *apărătuș* să fi apărut pentru a întări cuvântul eliminat ulterior, mai ales în condițiile presiunii exercitate de concurența cu un cuvânt la fel de vechi.

Observăm că procesul de resemantizare al cuvântului a continuat, la nivel dialectal, și în cazul altor variante motivate semantic. *Apărătuș*, *peretuș* și *spălătușu gîtușu* (acesta din urmă este consemnat într-un singur punct din sudul Moldovei) de exemplu, se explică prin contaminări repetate, ale căror motivații semantice reflectă funcția părții anatomice desemnate. Denumirea *spirituș* subliniază, în schimb, o trăsătură relevantă pentru dimensiunea omușorului, ținând cont de faptul că la originea răspunsului se află o evoluție metaforică a cuvântului *spiriduș* (pe care îl întâlnim și sub forma *spirituș*, cf. DLR X/4, s.v.), utilizat cu sensul principal 'ființă supranaturală închipuită sub forma unui drac mic, vioi și poznaș'. Cu mici excepții, toate aceste variante au fost consemnate tot în ramura de est a graiurilor dacoromâne (Bucovina Moldova și Basarabia). Prezența acestui răspuns poate fi corelată cu influența limbilor slave, unde au fost consemnate cuvinte înrudite. A. de Cihac atestă, de exemplu cuvintele *spirt* și *spyritus* în rusă și respectiv în poloneză (CDED II, s.v. *spirt*). Potrivit datelor din DLR X/4 (s.v. *spirituș*), termenul a pătruns și în graiurile din Banat și Transilvania, sub înrâurirea limbii maghiare. Așa se explică faptul că *spirituș* este consemnat cu sensul 'omușor' în două localități din aria nord-vestică (punctele 182 și 354).

II. CUVINTE MOTIVATE SEMANTIC

Motivațiile aflate la originea acestui tip de denumiri au drept surse locul, forma, dimensiunea sau funcția referentului. Totodată observăm că vorbitorii încearcă să exprime toate aceste informații prin raportare la alte organe sau părți învecinate ale corpului.

II. 1. Termeni folosiți pentru a desemna alte organe

II. 1.1. Termeni folosiți inițial pentru a desemna 'gâtlejul'

Termenul *înghițitoare* [derivat cu sufix din *înghiți* (din lat. *inglutire*), cf. DA II/I, s.v. *înghiți*] poate fi o denumire descriptivă aflată în legătură cu funcția omușorului sau rezultatul unui transfer semantic, bazat pe o sinecdocă de tipul *pars pro toto*, întrucât sensul principal al cuvântului *înghițitoare* este 'gâtlej' (cf. DA II/I, s.v. *înghițitoare*, pentru definiția cuvântului *gâtlej* –, 'parte inferioară a gâtului cuprinzând faringele cu esofagul și laringele cu traheea', vezi DA II/I, s.v. *gâtlej*).

Deși este consemnat mai rar decât cuvintele din familia lui *împărătúș*, termenul *înghițitoare* cunoaște o răspândire mai largă, fiind utilizat în toate graiurile dacoromâne.

Alte cuvinte echivalente semantic, la originea cărora se află un transfer de aceeași natură cu cel comentat mai sus, sunt *beregătă*, *gîtléj*, *gărgăloț* și *gúșter*.

Beregătă – consemnat cu sensul 'gâtlej' în DA I/I, s.v. – a fost înregistrat în câteva puncte din Muntenia. Potrivit opiniei formulate de Sextil Pușcariu (cf. TDRG² I, s.v. *beregătă*) și de Alexandru Ciorănescu (CDER 796), cuvântul continuă un etimon latinesc neatestat, *verucata* < lat. *verruca* 'neg'. Alți lingviști precum A. de Cihac, I.-A. Candrea și Ovid Densusianu nu includ acest cuvânt în categoria lexicului de origine latină (CDED I, CDDE). Etimologia în discuție este greu de elucidat, întrucât sursele pe care le avem la dispoziție nu atestă folosirea unor cuvinte străine, înrudite cu cel din limba română. Putem remarca doar că ipoteza unui etimon **verucata* nu este confirmată nici de datele de natură semantică și nici de informațiile pe care ni le furnizează celelalte limbi romanice.

Gîtléj și variantele sale fonetice și lexicale au fost notate în puncte răzlețe din toate graiurile dacoromâne. Etimologia cuvântului nu a fost elucidată. Ipotezele formulate în legătură cu această problemă au indicat însă, ca principală pistă de cercetare, cuvinte de origine slavă.

În DA II/I, s.v., termenul este corelat cu forme asemănătoare în *-an* (vezi *gârtán*), împrumutate din slava veche, sau cu forme similare, împrumutate din bulgară și sârbă (vezi *gârcleán*). H. Tiktin explică acest cuvânt prin intermediul unui etimon slav reconstruit, *glütŭ*, aflat probabil și la originea rom. *gât* (TDRG² II, s.v. *gâtlej*). La rândul său, August Scriban, propune, ca etimon reconstruit, slavul *glütežŭ* (SDLR, s.v. *gâtlej*). În opinia lui A. de Cihac, *gâtléj* face parte din familia cuvântului *gât* (folosit ca variantă pentru *gălt*), înrudit cu sl. *golt*, atestat cu

sensul rom. *gâtlej* (CDED II s.v. *gât*). În limbile slave cuvântul constituie bază de derivare pentru numeroase verbe sau substantive circumscrise aceleiași sfere semantice (*ibid.*).

Gligănús formează o microarie de o parte și de alta a graniței dintre sud-estul Crișanei și vestul Transilvaniei. Această denumire este rezultatul unei contaminări dintre *gligán* (*glicán*, *glitcán*) – varianta fonetică a lui *gâtlán* – și *climpús*, consemnat preponderent în graiurile din Crișana. Varianta înrudită, *climpurús*, apărută prin contaminarea lui *climpús* cu *șimburús*, a fost atestată chiar în interiorul ariei lui *gligănús* (în punctul 374, din Transilvania).

Gărgălót a fost înregistrat sporadic în vestul, nordul și estul țării. În paralel cu *gărgălót*, a fost consemnată și varianta *gîrgălód*. Aceasta este considerată în DA II/I (s.v. *gâtlej*), o formație spontană rezultată prin contopirea cuvintelor *gârcl(e)an* și *nod*.

Gúșter este, în schimb, o denumire specifică nord-estului domeniului dacoromân. Potrivit datelor din DA II/I (s.v. *gúșter*), este întrebuițat cu sensurile ‘varietate de șopârlă’ și ‘inflamație (catarală sau difterică) a mucoasei gâtului’ atât în română cât și în bulgară, de unde a pătruns cuvântul. După cum arată A. de Cihac și August Scriban (CDED II, SDLR, s.v.), termenul românesc poate fi corelat, de asemenea, cu denumiri înrudite din vechea slavă, și din limbile slave actuale.

Sensul ‘omușor’ provine din sensul ‘gâtlej, esofag’, consemnat în DA II/I. Acesta din urmă s-a dezvoltat, prin metonimie, din sensul ‘inflamație a mucoasei gâtului’.

Beșterăgă și variantele sale fonetice și morfologice sunt consemnate în trei puncte din sudul Moldovei. Termenul nu a fost atestat în dicționarele generale ale limbii române. Trebuie menționat faptul că răspunsurile *beșterég* și *beșterăga gâtului* sunt înregistrate tot sporadic și cu sensul ‘esofag’ (cf. h. 153, ALRR. *Sinteză II*). Originea acestei denumiri poate fi elucidată prin confruntarea cu alte cuvinte dialectale întrebuițate pentru a desemna aceeași realitate. În punctul 654, din sudul Moldovei, a fost înregistrat răspunsul *gîșterég*, aflat în legătură cu etimonul *gușter* (*gîșter*) (*ibid.*). Atragem atenția asupra faptului că, în aceeași localitate, vorbitorul anchetat a furnizat răspunsul *gîșterég* pentru noțiunea de ‘omușor’. În afara lui *gîșterég* și *gîșter*, s-au consemnat cu sensul ‘esofag’ și variantele *gîștirăță*, *gîștirăză*, *gîterăză*, sau *gîștiréz*. Pentru a explica apariția cuvântului *beșterăgă*, putem reconstitui următoarele etape: de la *gîșter* (variantă pentru *gúșter*) a apărut derivatul *gîșteréz* transformat în *gîșterég* prin înlocuirea sufixului. Trecerea substantivului la feminin era firească după cum o arată trei dintre variantele menționate mai devreme. Inițiala *b* din *beșterăgă* se explică, probabil printr-o contaminare cu *beregătă*.

II. 1.2. Termeni folosiți cu sensul principal ‘limbă’

Pentru a face distincția între cele două realii, vorbitorii au asociat sensul secundar cu sintagme, derivate diminutive sau forme contaminate în componența cărora intră cuvântul *limbă*. Acest gen de denumiri este întâlnit în graiurile de est

(din interiorul și din afara granițelor țării), în Crișana și în Transilvania, unde formează o mică arie.

Sintagmele subliniază dimensiunea sau poziția omușorului: *limba mică* (punctul 216 din Crișana și punctele 265, 300 și 341 din Transilvania), *limba gîrtuluij* (punctul 158, din Crișana), *limba de la gîltán* (punctul 217 din Crișana), *limba đim fúndu gúri* (punctul 303 din Transilvania).

Creativitatea vorbitorilor se manifestă atât la nivelul sintagmelor, cât și în domeniul sufixelor care participă la formarea derivatelor diminutive: *-úță*, *-iță*, *-ulîță*, *-ușurári*, *-úscă*. Uneori, diminutivele fac parte, ca și termenul de bază, din sintagme menite să evoce o particularitate a omușorului: *limbúța ha nícă* (punctul 418 din Transilvania), *limbúța đim fúndu gúri* (punctul 578 din Moldova).

Pe lângă aceste diminutive, a fost înregistrat și derivatul cu sufix augmentativ, *limbóji* (punctul 711 din Muntenia).

În punctul 934 a fost consemnat cuvântul *limbáriță*. Potrivit datelor din DLR V (s.v.), termenul este folosit regional și cu sensurile de 'cobe la găini' sau 'umflătură pe limbă la oameni sau la vite'. Acest tip de polisemie este similar cu cel pe care l-am semnalat în legătură cu termenul *gușter*.

Termenul *limburúș*, consemnat în graiurile din nord-vestul țării, dar și în Bucovina și în Oltenia, se explică printr-o contaminare dintre *limbă* și *țâmburúș*.

Nu excludem posibilitatea ca la evoluția nazalei și a oclusei bilabiale, pe care o putem constata în cazul variantei *lingurúș*, să fi contribuit fenomenul etimologiei populare. Odată creată această variantă, la originea căreia se află analogia cu denumirea transparentă a unui obiect asemănător, termenul a continuat să se modifice prin substituirea sufixului *-úș* cu *-iș* (în punctul 0145 din Basarabia) sau *-ică* (punctul 450 din sudul Transilvaniei).

II.1.3. Termeni populari sau obsceni, folosiți în general pentru a desemna organele genitale

Termenii fac parte din structura unor sintagme care evocă locul organului desemnat. Aceste denumiri conferă, prin forța lor sugestivă, un caracter plastic graiurilor din Crișana. În afara zonei menționate, sintagmele nu au mai fost întâlnite decât în puncte izolate din Transilvania.

Púța gîrtuluij se concentrează într-o arie restrânsă din jumătatea de sud a Crișanei. Varianta cu forma de genitiv, *gîtuli*, a fost atestată în punctul 383, din Transilvania. În punctul 334 din aceeași zonă, a doua parte a sintagmei a fost înlocuită prin forma de genitiv a cuvântului *grumaz*, exprimată analitic, prin intermediul prepoziției *din*.

În apropierea localităților ardelenesti, unde au fost înregistrate răspunsurile semnalate, informatorii anchetați în punctele 324 și 336 au furnizat denumirile *lindíc* (atestat în dicționare cu sensul principal 'clitoris', cf. DLR V, s.v.) și

respectiv *lindicúșu gñuluș*. Aceste răspunsuri nu se regăsesc în legenda hărții, ci în lista de referință (în subdiviziunea ***Alți termeni**), întrucât fac parte din categoria cuvintelor sporadic înregistrate.

II.2. Termeni aflați în legătură cu forma rotundă a omușorului

II.2.1. Asocierea cu oul

În mai multe puncte din sudul țării, precum și în două puncte din Transilvania, a fost consemnat termenul *oușor*.

Foarte probabil, folosirea denumirii de *omușor* cu sensul de ‘apendice cărnos, situat în cavitatea bucală’ este rezultatul unei atracții paronimice între *oușor* și *omușor* ‘om mic’, întrucât, *ou* sau *oușor* apar frecvent în structura unor sintagme care desemnează nu numai omușorul, ci și alte părți ale corpului de formă rotundă (de exemplu rotula, prin intermediul sintagmei *oul genunchiului*). *Omușor* este, după cum se știe, termenul curent din limba standard, însă, după cum rezultă din harta de față, la nivel dialectal, răspândirea acestuia se limitează la aria graiurilor dacoromâne sudice. Un argument în favoarea legăturii etimologice dintre *omușor* și *oușor* – folosiți cu accepția în discuție – este faptul că ultimul termen a fost înregistrat tot în graiurile sudice. Pornind de la ideea că atracția paronimică a avut un rol decisiv în asocierea lui *omușor* cu accepția ‘organ anatomic’, pe harta 89, din ALRR. *Sinteză I*, cuvintele *omușor* și *oușor* au fost, de asemenea, asociate prin simboluri asemănătoare. Totuși, nu excludem posibilitatea ca la originea acestei evoluții semantice să se afle și o motivație extralingvistică, având în vedere paralelismele pe care le putem observa între rom. *omușor* și cuvinte echivalente din alte limbi sau din anumite graiuri ale dacoromânei. Menționăm, de exemplu, cazul albanezului *njerith*, derivat diminutival din *njeri* ‘om’ (semnalat și de August Scriban sau de Gr. Brâncuș) (SDLR, s.v. *omușor*, Brâncuș 1999: 133). Interesant este că, în graiurile dacoromâne, motivația semantică bazată pe reprezentarea omușorului ca trăsătură distinctivă a masculinității revine și prin intermediul altor denumiri, construite în același mod. Ilustrative în acest sens sunt cuvintele *omulêț* – înregistrat în câteva puncte din sudul și din estul țării- și *bărbățâl*, consemnat în punctul 467, din Bucovina. Aceste cuvinte aruncă o lumină nouă și asupra istoriei cuvintelor *împărătúș* și *spiritúș* a căror transformare semantică poate avea legătură cu o personificare de același tip.

II.2.2. Asocierea cu obiectele mici și rotunde

Țimburúș este consemnat, în DLR XII/I (s.v.), cu sensul principal de ‘obiect mic sau parte mică a unui obiect, de obicei de formă rotundă’. Cu sensul ‘omușor’ este notat, în mod special, în graiurile sudice și numai sporadic în graiurile de nord-vest și de est.

În DLR XII/I se sugerează o posibilă legătură etimologică între *țimburúș* și *sâmbure* (de origine traco-dacă, cf. alb. *thumbullë*, *sumbullë*), legătură care ar putea

să se sprijine pe asemănarea semantică dintre cuvintele comparate și pe o parțială asemănare formală.

Scriban este de părere că *țâmburúș* (cu variantele *țumburúș* și *țumburúć*) provin din *zimberéc* 'resort, coardă' (SDLR, s.v. *țumburúć*). *Zimberéc* provine din turc. *zenberek* (*ibid.*, s.v., *zimberéc*).

Din punct de vedere formal, singurul aspect care pune probleme este trecerea lui *z* la *ț* la începutul cuvântului, fenomen care este ilustrat de către Scriban prin intermediul lui *țuluf*, variantă regională pentru *zuluf*, de origine turcă (SDLR, s.v. *țumburúć*). Această variantă este localizată de Emil Suciu (IT II, s.f. *zuluf*) în Muntenia, deci tot în aria unde se presupune că *z* din *zimberec* ar fi trecut la *ț*. Alte variante înregistrate sporadic confirmă legătura dintre *zimberec* și *țâmburuc*. Îi putem compara, de exemplu, pe *zimperig* (inventariat în Suciu IT II, ca variantă pentru *zimberec*) cu *țimpríc* (înregistrat în DLR XII/I, ca variantă pentru *țâmburúć*), unde vocala finală nu a trecut în seria posterioară.

Distribuția geografică a termenilor, precum și indiciile de natură semantică pledează, de asemenea, în favoarea ipotezei lui Scriban. Unul dintre citatele din DLR XII/I evidențiază legătura dintre obiectul denumit *țâmburúș* și resortul care îl pune pe acesta în mișcare „[...] trebuie împins ca să sară un țumburuc”. Acest lucru arată, că deși varianta *țâmburuc* s-a îndepărtat, într-o anumită măsură, de varianta etimologică *zimberec*, ea poate să evoce sensul originar, prin contiguitate semantică față de alte cuvinte. Un alt argument are legătură cu recurența unor sensuri pe care le putem identifica, pe de o parte, în conținutul cuvântului *zimberec* și, pe de altă parte, în sfera semantică a unor cuvinte aflate în relație de sinonimie cu acesta, dar și cu denumirea *țimburúș*. După cum menționează Emil Suciu (IT II, s.v. *zimberéc*), *zimberéc* și variantele sale au și sensurile de 'clanță', 'încuietoare', 'zăvor', 'ivăr', pe care le putem asocia cu termenul *climpúș*, o altă denumire dialectală a omușorului (pe care o vom analiza mai jos). Al treilea argument vine dinspre aria de răspândire a cuvântului, care coincide cu sfera de influență turcească: aria de sud a graiurilor dacoromâne.

Bumburúș cu varianta **bumburúț**, **bulburúș** și **burburúș** este specific Olteniei. Sub forma **buburúț** apare în punctul 428, din sudul Transilvaniei. Variantele de la care trebuie să pornim în analiza etimologică sunt **buburúț** și **buburúz** (acesta din urmă a fost consemnat în DA I/I), întrucât forma în **-uș** a apărut ulterior prin contaminare cu alte cuvinte echivalente semantic care conțin sufixul **-uș** (**țimburúș**, **clempúș** etc.).

Buburúz (*buburúză*) este înregistrat în DA I/I cu sensurile 'globuleț', 'cocoloș mic', 'bobiță'. În DA I/I cuvântul este considerat înrudit cu *bob*, *búbă*, de origine slavă, și alte derivate de la radicalul *bub-*. Ipoteza este susținută și în TDRG² I (s.v. *buburúz*), unde se arată că slavul *bobŭ* 'fasole', 'boabă' este etimonul îndepărtat al cuvântului. Potrivit părerii exprimate în aceeași sursă, printre posibilele etimoane apropiate ale lui *bumburuz*, înregistrat sub forma *buburuz*, se

află o serie de cuvinte înrudite semantic care au în comun cu denumirea în discuție atât semantismul, cât și radicalul *bob*. Este vorba despre *bubușlie* ‘sferă de mici dimensiuni’, ‘bobiță’, *bumbuleu* ‘sferă’, *bumburez* ‘titirez’, ‘mugur’, *bumb* ‘nasture’, toate de origine poloneză, maghiară sau ucraineană.

În DELR I (s.v. *buburuză*) se avansează ipoteza unui cuvânt de origine expresivă, însă trebuie subliniat faptul că această bază expresivă nu este fără legătură cu rădăcini similare sau identice observate de August Scriban în alte limbi indo-europene (SDLR, s.v. *bubă*). Este cazul cuvintelor *buba*, din albaneză, *bubon* din vechea greacă, **buba* din lat. târzie, continuat în franceză prin intermediul arhaismului *bube*, folosit cu accepția românescului *bubă*, motiv pentru care Scriban consideră că rom. *bubă* este de origine latină (*ibid.*).

Climpúș este, după cum s-a menționat mai sus, specific graiurilor din Crișana. Izolat, el apare și în Moldova și în Transilvania. În punctul 601, din Moldova, acesta apare și sub forma *clempúș*, în cadrul sintagmei *clempúșu gâțului*.

După toate aparențele, la originea acestei denumiri se află două cuvinte cu înțelesuri și forme asemănătoare. Unul este *climpuș* cu varianta *sclimpuș*, consemnat în DA I/II cu sensurile ‘bețișor’, ‘bucată de lemn ce se bagă prin ochiul funiei ce strânge zăvorul’, ‘cârlig de care se prind rufele ca să nu le ia vântul’ și celălalt este *clempúș*, atestat în aceeași sursă lexicografică menționată cu sensurile ‘cârlig’, ‘clanță’. Primul este derivat din *clemp* (variantă pentru *cleamp* consemnat cu sensurile ‘cep lungușor’, ‘creangă uscată, vreasc’. Acest cuvânt este considerat în DA I/II înrudit cu rusul *kljapu* ‘căluș’). Al doilea provine din *cleampă* ‘clanță a ușii’ (< *clamp* onomatop.) (*ibid.*, s.v. *clamp*). Prezența a două variante distribuite în arii diferite pare să confirme această ipoteză. Pe harta denumirilor dialectale ale omușorului, forma cu *e*, *clempúș*, a fost înregistrată în Moldova. În graiurile învecinate din Bucovina, *clempúș* este asociat cu sensurile ‘cârlig’ și ‘clanță’ (DA I/II, s.v.). Sensul ‘omușor’ al denumirii se explică printr-o evoluție metaforică, bazată pe asocierea cu obiectele mici și încovoiate. Termenul intră și în componența sintagmelor, care fac distincția între referenți, prin precizarea locului unde se află omușorul: *climpúșu gúri*, *climpúșu gâțului*.

Cățál

Apariția acestei denumiri este rezultatul unei generalizări semantice, prin care anumite denumiri de animale și mai ales de mamifere domestice (cum sunt câinele și pisica) au ajuns să desemneze diverse realii, chiar și în absența unei explicații extralingvistice evidente. Cuvântul *cățel* a dobândit sensul de ‘bob’ și cu această accepție este întrebuințat și în cadrul sintagmei *cățel de usturoi*

Clopoțál (derivat diminutival din *clopot* + *-el*) este consemnat în câteva puncte din sudul Transilvaniei și în două puncte izolate din estul Crișanei și respectiv din nordul Moldovei (169 și 514).

CONCLUZII

Principalele straturi etimologice care se conturează la nivelul denumirilor dialectale ale omușorului sunt cel latinesc și cel slav. Pentru ca termenul de origine latină, **părat*, să supraviețuiască, acesta s-a transformat de-a lungul timpului, recăpătându-și transparența semantică. Motivația extralingvistică a cuvintelor a jucat și joacă în continuare un rol esențial în procesul de consolidare a cuvântului moștenit, contribuind totodată la înnoirea denumirilor. Privind lucrurile din această perspectivă, trebuie să admitem că apariția unora dintre cuvintele discutate reprezintă rezultatul unui proces complex, în care factorii care țin de reprezentarea metaforică a referentului și cei aflați în legătură cu evoluția fonetică sau cu influența exercitată de limbile care au venit în contact cu româna se întrepătrund.

Pe baza motivațiilor semantice semnalate, am putut sistematiza patru tipuri de transferuri:

1. transferuri bazate pe reprezentarea omușorului ca simbol al masculinității.
2. transferuri întemeiate pe asocierea cu un alt organ (aflat de obicei, în vecinătatea omușorului).
3. transferuri favorizate de asemănarea cu obiectele mici și rotunde sau curbate.
4. transferuri bazate pe analogia cu inflamațiile unor organe.

Cu toate că tendințele sunt universale în ceea ce privește fenomenul motivației lingvistice, putem distinge câteva arii care arată că vorbitorii graiurilor dacoromâne din interiorul și din afara granițelor țării au inovat, diferit, în funcție de zonă. Formele rezultate prin contaminări între cuvântul cel mai vechi, (*im*)*părătuș*, și alți termeni sunt specifice subdialectului moldovenesc. Cuvintele **omușor**, **țimburuș** și **bumburuș** se concentrează în aria graiurilor de sud, în timp ce termenii **gligănuș**, **limburuș** și **climpuș** evidențiază graiurile de nord-vest (și în mod special pe cel din Crișana) față de restul teritoriului.

Și în cazul hărții de față, se confirmă rolul semnificativ pe care îl joacă geografia lingvistică în elucidarea sau în confirmarea unor etimologii dificile. Amintim aici exemplul cuvintelor **beșterăgă** și **țimburuș(c)**.

BIBLIOGRAFIE

- ALRR. *Sinteză* = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, volumul I, coordonator: Nicolae Saramandu, autori: Dana-Mihaela Zamfir, Verginica Barbu Mititelu, Carmen Radu, Irina Floarea, Mihaela Morcov, București, Editura Academiei, 2005, volumul II, colectiv redacțional: Verginica Barbu Mititelu, Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Carmen Ioana Radu, Daniela Răuțu, Dana-Mihaela Zamfir, București, Editura Academiei, 2012.
- Brâncuș 1999 = Grigore Brâncuș, *Concordanțe lingvistice româno-albaneze*, București, Editura Vavila Edinf SRL, 1999.
- CDDE = I.-A. Candrea [și] Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine. (A–Putea)*, București, Socec, 1907–1914.

- CDED = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*. Vol. I. *Éléments latins, comparés avec les autres langues romanes*, Francfort A/M, Ludolphe St. Goar, Berlin, A. Asher ; Bucarest, Socec, 1870. Vol. II. *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfort, Ludolphe St. Goar; Berlin, S. Calvary; București, Sotschek, 1879.
- CDER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru-Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I.O., 2002.
- DA I/I, I/II, II/I = Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I: A–B, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913; Tomul I. Partea II: C, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; Tomul II. Partea I: F, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934.
- DELR I = *Dicționarul etimologic al limbii române*, volumul I, A–B, redactori responsabili: acad. Marius Sala, Andrei Avram, membru corresponsent al Academiei Române, Editura Academiei Române, București, 2011.
- DLR V, VIII/1, X/4, XII/1 = *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Redactori-responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori-responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei. Tomul V. Litera L (*Li–Luzulă*), 2008; Tomul VIII. Partea I. Litera P (*P–Păzui*), 1972; Tomul X. Partea a 4-a. Litera S (*Slab–Sponghios*), 1992; Tomul XII. Partea I. Litera T, 1994.
- REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Carl Winter, Universitätsverlag, 1972.
- SDLR = August Scriban, *Dicționarul limbii românești. (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*. Edițiunea întâia. Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
- Suciu, IT II = Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române. II Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române, 2010.
- TDRG² I, II = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, überarbeite und ergänzte Auflage von Paul Miron, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, Band I, 1986, Band II, 1988.

NOMS ENREGISTRÉS AU SENS DE « OMUȘOR » DANS LES PATOIS DACOROUAINS, SUR LA BASE DES RÉPONSES CARTOGRAPHIÉES DANS ALRR. SYNTHÈSE

Resumé

Dans les patois dacorouains un mot hérité du latin et non enregistré dans les sources du roumain littéraire s'est conservé miraculeusement à l'intérieur des mots dérivés, grâce aux analogies que les locuteurs ont trouvées avec d'autres mots. C'est de cette manière que le mot s'est sauvé, en recevant de nouvelles motivations sémantiques. À travers le matériel lexical représenté sur la carte linguistique 89 de l'ALRR. *Sinteză*, notre article analyse le rôle que la motivation extralinguistique a joué à côté des facteurs linguistiques dans l'évolution des mots enregistrés dialectalement au sens 'lurette'.

Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”,
București, Calea 13 Septembrie nr. 13
mihmorcov@yahoo.com

